

УДК 343.5/6

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НАСИЛЬСТВА В РОДИНІ

Чайка В.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються питання соціальної обумовленості криміналізації насильства в родині. Проаналізована остання статистика поширеності цього явища. Досліджено чинні положення кримінального законодавства, які встановлюють відповідальність за певні прояви домашнього насильства. Надається порівняльна характеристика нового закону, яким криміналізується насильство в родині та вводяться нові санкції за вчинення даного діяння з чинними кримінально-правовими нормами. Наведено приклади криміналізації розглядуваного явища європейськими країнами, а з тим – розглянуто Стамбульську конвенцію – документ, метою якого є протидія домашньому насильству та насильству над жінками у всіх його проявах.

Ключові слова: соціальна обумовленість, криміналізація, насильство в родині, статистичні дані, європейський досвід.

Постановка проблеми. Сьогодні подолання насильства в родині є одним із пріоритетних завдань правової держави, якою визнається й Україна (ст. 1 Конституції України). Масове порушення прав жінок та дітей, які є членами родини, призводять до негативних наслідків, серед яких, зокрема, можна виділити: погіршення стану здоров'я, розлади психіки, а часто й вчинення злочинів. Без існування ефективних механізмів, забезпечених нормативними та інституційними гарантіями неможливо вирішити проблему насильства в сім'ї. Тож необхідним є глибоке й комплексне дослідження, яке б дозволило віднайти нові шляхи подолання і попередження цього явища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджено необхідність криміналізації насильства в родині з урахуванням останньої статистики, міститься перелік санкцій, що можуть бути застосовані до порушника, досліджено європейський досвід криміналізації розглядуваного явища.

Мета. Метою статті є доведення необхідності криміналізації насильства в родині, спираючись на статистичні дані та з урахуванням європейського досвіду протидії цьому негативному соціальному явищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проблеми протидії домашньому насильству свідчить про те, що її вирішенням займалися такі науковці як: А. Байда, В.В. Голіна, М. Заславська, В. Палагіна, Л. Гаврилук, Т. Скороход, М. Хавронюк, Г. Христова та інші. Проте незважаючи на чисельні дослідження, окремі її аспекти потребують подальшого теоретичного розгляду та наукового обґрунтування, зокрема що стосується соціальної обумовленості криміналізації окремих видів насильства у родині.

Викладення основного матеріалу. Як зазначив Жан-Клод Міньйон, президент Парламентської асамблеї Ради Європи, «сьогодні мільйони жінок у всьому світі продовжують страждати від фізичного та психологічного насильства та залишаються позбавленими найважливішого з прав – права на життя без насильства. Насильство стосовно жінок та домашнє насильство не можна ані приймати, ані терпіти» [1, с. 6]. Саме ці слова становитимуть «стрижень» цього дослідження, у процесі якого доводитиметься соціальна обумовленість, а з тим і необхідність криміналізації окремих проявів такого поширеного і небезпечного явища як домашнє насильство.

Для з'ясування доцільності введення та існування тієї чи іншої кримінально-правової норми в науці кримінального права пропонуються різні критерії. Так, зокрема В.І. Борисов до останніх відносить різні за значущістю соціальні, економічні, політичні, психологічні та інші чинники, встановлення й розкриття яких дає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити обґрунтованість змісту закону [2, с. 28]. Уявляється, що обґрунтування обумовленості кримінальної відповідальності за домашнє насильство доцільно проводити виходячи з порівняльно-правових, кримінологічних та нормативно-правових факторів.

Порівняльно-правовий чинник соціальної обумовленості полягає у встановленні міжнародних зобов'язань України у сфері протидії домашньому насильству та аналізу зарубіжного досвіду у вирішенні даного питання.

Україна підписала Стамбульську конвенцію 7 листопада 2011 року. 12 листопада Президент України вніс до парламенту проект закону «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Стамбульська конвенція). І хоча даний документ на сьогоднішній день не ратифікований Верховною Радою, це не свідчить про відсутність соціально-правових підстав для криміналізації окремих проявів домашнього насильства.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству – відома як Стамбульська конвенція, – набула чинності 1 серпня 2014 року. Вона є результатом багаторічних зусиль Ради Європи, її Парламентської асамблеї та громадянського суспільства. Головною її метою проголошується захист і підтримка жінок, які постраждали від усіх видів насильства та викорінення останнього в цілому.

Для реалізації даної цілі Конвенція зобов'язує держави, що її ратифікували, вживати необхідних заходів, зокрема: забезпечення інформування жінок про існуючі служби підтримки та правові заходи, доступу до подання скарг, створення притулків для жінок-постраждалих та їхніх дітей, запровадження телефонних безоплатних ліній допомоги, створення центрів надання допомоги жертвам сексуального насильства, захис-

ту та підтримки дітей-свідків насилля, надання компенсацій жертвам від їх кривдників та вжиття інших заходів.

Крім того, у Конвенції наголошується на необхідності криміналізації фізичного, психологічного насильства, переслідування жертви, примушування до вступу в шлюб, каліцтво жіночих статевих органів та ряд інших діянь, скоюваних проти жінок.

Важливим є той факт, що Конвенція діє як у мирний час, так і в ситуаціях збройного конфлікту.

Варто відмітити, що Стамбульська конвенція – це новаторський документ. Вона є першим юридично зобов'язуючим документом, відкритим для будь-якої країни у світі, який націлений не лише на попередження, а й на подолання насильства над жінками у будь-якій формі. Ратифікація цього документу стане важливим кроком на шляху включення України до Європейської спільноти.

У даному контексті доцільно згадати досвід деяких європейських країн у питанні криміналізації домашнього насильства. Так, Швеція у 1979 році перша з країн на законодавчому рівні заборонила фізичне покарання дітей з боку батьків. Австрія, Данія, Норвегія, Німеччина, Португалія, Польща також розглядають жорстоке ставлення до подружжя, неповнолітнього чи недієздатної особи як злочин проти сім'ї [3, с. 83; 4, с. 46–50]. У свою чергу Україна, ухваливши Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 2227-VIII від 6 грудня 2017 року, приєдналась до когорти країн розвинутого механізму протидії цьому негативному соціальному явищу [5].

В основі кримінологічного критерію обумовленості кримінальної відповідальності перебуває суспільна небезпечність та відносна поширеність досліджуваних діянь.

Як свідчать статистичні дані, на сьогоднішній день дані діяння є значно поширеними в Україні. Так, щодня правоохоронні органи фіксують близько 350 випадків насильства в сім'ї. І це лише випадки, які стали відомі. Щороку поліція реєструє приблизно 150 тисяч заяв про факт насилля в родині. Зокрема, у період 12 червня 2017 – 01 листопада 2017 р. до підрозділів поліції, де працює «Поліна» – поліція проти домашнього насильства, надійшло 1451 заяв з приводу насильства в родині. На ці виклики здійснено 1411 виїздів мобільних груп, в 91 з яких брали участь працівники соціальних служб. За результатами роботи складені 419 адміністративних протоколів та винесені 186 офіційних попереджень, проведені 363 профілактичні бесіди, прийняті 480 заяв від потерпілих, а також порушені 22 кримінальні провадження проти кривдників [6]. Проте дані показники не повною мірою відображають реальну поширеність насильства у сім'ї, оскільки цим діянням притаманна висока латентність, яка обумовлена:

- 1) страхом помсти з боку кривдника;
- 2) низьким рівнем довіри правоохоронним органам;

- 3) відсутністю розвинутої системи кризових центрів та центрів медико-соціальної реабілітації жертв домашнього насильства.

Отже, поширеність цієї девіантної поведінки може значно перевищувати офіційні статистичні показники.

Проте не тільки відносна поширеність та типовість цих діянь виступають підґрунтям для консолідації зусиль в сфері протидії їх проявам, а й їх суспільна небезпечність, яка проявляється як у заподіяній реальній фізичній та моральній шкоді потерпілим, так у так званих «похідних наслідках». Як зазначає народний депутат Ірина Луценко, «щороку в Україні 3 млн дітей стають свідками і жертвами домашнього насильства». За результатами соціологічних досліджень, майже всі жінки, що потерпають від домашнього насильства, народжують хворих дітей (з неврозамі, заїканням, енурезами, церебральним паралічем, порушенням психіки). Крім того, діти скривджених матерів у 6 разів частіше намагаються накласти на себе руки. Половина з них схильні до зловживань наркотиками і алкоголем [7].

Відповідно до нормативно-правового критерію обумовленості криміналізації певної поведінки, введення нових кримінально-правових норм має відбуватися з урахуванням чинних положень кримінального законодавства України, тобто повинно бути системно узгодженим та не суперечливим.

У свою чергу аналіз чинних кримінально-правових приписів свідчить, що у Кримінальному кодексі України передбачені такі злочини, що прямо пов'язані з домашнім насильством:

- 1) фізичне насильство: умисне легке тілесне ушкодження (стаття 125), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121), побіи і мордування (стаття 126), залишення в небезпеці (стаття 135 КК), незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (стаття 314 КК), злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки (стаття 166 КК);

- 2) сексуальне насильство: зґвалтування (стаття 152 КК), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (стаття 153 КК), примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154 КК);

- 3) економічне насильство: експлуатацію дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку (стаття 150 КК); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (стаття 150-1 КК); зловживання опікунськими правами (стаття 167 КК);

- 4) психічне насильство: погроза вбивством (ст.129 КК), розголошенні одним із членів сім'ї таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (стаття 168 КК).

У той же час Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», встановлює кримінальну відповідальність й за інші

прояви насильства, які на сьогодні не належать до категорії злочинів, зокрема:

– економічне насильство, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру;

– психологічне насильство, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

– сексуальне насильство, одним із проявів якого є примушування до акту сексуального характеру з третьою особою або вчинення діянь сексуального характеру в присутності дитини тощо [8].

Крім цього, цей Закон передбачає посилення кримінальної відповідальності за окремі злочинні діяння, якщо вони вчиняються щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Зокрема, це полягає у визнанні факту впливу на останніх в якості обтяжуючої обставини, а також у посиленні караності цих діянь, а саме збільшенні строків та розмірів покарань або встановленні більш суворих видів покарань щодо злочинів, які спрямовані проти членів сім'ї винної особи.

Висновки і пропозиції. Аналіз чинного законодавства, спеціалізованої літератури й соціальної статистики дозволив зробити наступні висновки:

1. Європейський досвід подолання насилля в родині свідчить, що криміналізація останнього є вкрай важливим у правовій державі. Це зумовлюється, передусім пріоритетом прав людини, забезпеченням гарантування захисту постраждалим особам, необхідністю зменшення випадків насильства.

2. Насилля в родині – одна з найактуальніших проблем сьогодення, яка набула гострого вираження. Статистичні дані свідчать про те, від насилля потерпає кожна третя жінка в Україні. Щороку поліція реєструє близько 150 тисяч заяв про факт насилля в родині. Але лише частину випадків зафіксовано. Така суспільна небезпечність свідчить про необхідність посилення відповідальності за домашнє насильство, адже саме вона слугує критерієм криміналізації будь-якого діяння.

3. Чинне кримінальне законодавство України не охоплює усіх можливих форм застосування насильства у сім'ї, у той же час Європейський досвід подолання насилля в родині свідчить, що їх криміналізація є вкрай важливим у правовій державі.

4. Значна поширеність насильницьких дій саме у сімейних відносинах вимагає не тільки посилення відповідальності за передбачені у Кримінальному кодексі України діяння, а й криміналізації інших проявів домашнього насильства, зокрема за вчинення психологічного та економічного.

5. Криміналізація домашнього насильства, а з ним і ратифікація Стамбульської конвенції є необхідним в нашій країні. Це створить нові, більш дієві, механізми захисту постраждалих осіб, зменшить кількість випадків насилля, а в найближчому майбутньому мінімізує його, та стане важливим кроком у напрямку євроінтеграції.

Список літератури:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 трав. 2011 р. та пояснюв. доп. / [Рада Європи]. – К.: КІС, 2014. – 189 с.
2. Борисов В.И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: Автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В.И. Борисов. – Х., 1993. – 34 с.
3. Дердей А.І. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини від жорстокого поводження з боку членів сім'ї проблеми захисту прав людини: міжнародно-правові та національні аспекти / А.І. Дердей: [Електронний ресурс]: матер. наук. студ. конф. (10 грудня 2015 р., м. Одеса). – Одеса: Фенікс, 2015. – 125 с.
4. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброта Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. – Київ, 2012. – 246 с.
5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2018. – № 5. – Ст. 34.
6. Деева А. У 2017 році проєкт «Поліна» буде масштабований ще на три локації (фото, відео, інфографіка) // Міністерство внутрішніх справ України: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/ua/news/10801_U_2017_roci_proekt_POLINA_bude_masshtabovaniy_shche_na_tri_lokacii_Anastasiya_Dva_FOTO_INFOGRAFIKA.htm. – Заголовок з екрану.
7. Луценко І. В Україні щорічно 3 млн дітей стають свідками і жертвами домашнього насильства [Електронний ресурс] // РБК. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraine-ezhegodno-3-mln-detey-standovyatsya-1511437548.html>. – Заголовок з екрану.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 № 2229-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2018. – № 5. – Ст. 35.

Чайка В.В.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

СОЦИАЛЬНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ КРИМИНАЛИЗАЦИИ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ

Аннотация

в статье рассматриваются вопросы социальной обусловленности криминализации насилия в семье. Проанализирована последняя статистика распространенности этого явления. Исследованы действующие положения уголовного законодательства, устанавливающие ответственность за определенные проявления домашнего насилия. Предоставляется сравнительная характеристика нового закона, которым криминализуется насилие в семье и вводятся новые санкции за совершение данного деяния действующим уголовно-правовыми нормами. Приведены примеры криминализации рассматриваемого явления европейскими странами, а с тем – рассмотрена Стамбульская конвенция – документ, целью которого является противодействие домашнему насилию и насилию над женщинами во всех его проявлениях.

Ключевые слова: социальная обусловленность, криминализация, насилие в семье, статистические данные, европейский опыт.

Chayka V.V.

Yaroslav Mudriy National Law University

SOCIAL CONDITIONALITY OF CRIMINALIZATION OF DOMESTIC VIOLENCE

Summary

The article deals with the issues of social conditioning of the decriminalization of domestic violence. The last statistics of the prevalence of this phenomenon are analyzed. The current provisions of the criminal law, which establish responsibility for certain manifestations of domestic violence, are investigated. The comparative description of the new law, which criminalises domestic violence and introduces new sanctions for committing this act with current criminal law, is given. Examples of criminalization of the phenomenon by European countries are presented, and with this the Istanbul Convention is considered – a document aimed at counteracting domestic violence and violence against women in all its manifestations.

Keywords: social conditioning, criminalization, domestic violence, statistics, European experience.